

IV. Sociale geschiedenis / Histoire sociale

PETER HEYRMAN

«Middenstandsbeweging en beleid (1918-1940).

Tussen vrijheid en regulering»

[KADOC-STUDIES, XXII]

Leuven, Universitaire Pers, 1998, 624 p.

Met dit boek vult Peter Heyrman een belangrijke leemte in de Belgische historiografie. Een studie van de middenstand liet heel lang op zich wachten. Het begin van de wetenschappelijke geschiedschrijving van de arbeidersbeweging situeert zich al in de jaren 1950. De geschiedenis van de christelijke boerenbeweging werd in de jaren 1970 aangevat. Het wetenschappelijk onderzoek naar de middenstand werd pas in 1980 gestart, toen professor Ginette Kurgan-Van Hentenryk van de ULB de socio-economische wereld van de 19^e-eeuwse kleine zelfstandige onderneming begon te verkennen. In 1991 promoveerde Serge Jaumain, onder haar leiding, op dit onderwerp tot doctor in de geschiedenis. In hetzelfde jaar begon Peter Heyrman aan zijn studie over de naoorlogse middenstandsbeweging. Het voorgestelde boek is het proefschrift waarmee Peter Heyrman op zijn beurt, in 1997, aan de KU Leuven promoveerde tot doctor in de geschiedenis.

Op de vraag waarom deze sociale groep zo laat tot het onderzoeksterrein van historici behoren, zijn er meerdere antwoorden. Vooreerst is er door de heterogeniteit van deze sociale groep een gebrek aan een sluitende definitie van het begrip middenstand. In tegenstelling tot de goed gestruc-

tureerde, invloedrijke massa bewegingen als de socialistische en de christelijke arbeidersbeweging, liet de middenstand ook weinig archieven na. De zeer gebrekkige archiefbewaring, de laattijdige vorming van een middenstandsbeweging en het onsamenhangend karakter van deze beweging, waren voldoende redenen voor historici om ze links te laten liggen. Daarenboven was deze sociale groep bij historici niet populair omdat hij – al dan niet terecht – geassocieerd werd met conservatisme en maatschappelijk immobilisme in tegenstelling tot de arbeidersbeweging die eerder als progressief ervaren werd. In de jaren 1930 werd in de publieke opinie het conflict tussen grootwarenhuizen en kleinhandel immers afgebeeld als een strijd tussen moderniteit en traditionalisme. Voor de bestudeerde periode komt daar dan nog bij dat vele historici de kleine burgerij en het fascisme als voor elkaar voorbestemd zagen. In deze studie wordt dan ook nadrukkelijk nagegaan in hoeverre deze veronderstelling klopt voor België.

Op de voorstelling van dit boek wees professor Leen Van Molle er op dat ondertussen in het historisch onderzoek – met het postmodern scepticisme en het groeiend ongelooft in de grote verhalen – de aandacht verlegd was naar het alledaagse, de conservatieve tegenkrachten, het particuliere enz. Het verhaal van de kleine kruidentier, de cafébazin, de bakker, wordt nu wél door historici aangegrepen om inzicht te krijgen in cruciale maatschappelijke ontwikkelingen². Merken we ook nog het grote aantal studies over consumptie op,

² De voorstelling van het hier besproken boek van Peter Heyrman had plaats op 3 juli 1998 in de Universiteitshal te Leuven. Sprekers waren : Emiel Lamberts (voorzitter KADOC), Peter Heyrman, Leen Van Molle (promotor en hoogleraar geschiedenis), Jan Steverlynck (gedelegeerd bestuurder NCMV) en Dirk Van den Auweele (voorzitter Universitaire Pers Leuven).

die nu verschijnen of nog in voorbereiding zijn en die uiteraard nauw samenhangen met het hier bestudeerde onderwerp.

Het besef van het Nationaal Christelijk Middenstandsverbond (NCMV) (onder-tussen omgevormd tot Unie van Zelf-standige Ondernemers, UNIZO) van de noodzaak van historisch onderzoek zorgde voor een grotere toegankelijkheid van de bestaande bronnen. Het archief van deze organisatie werd naar het KADOC over-gebracht ter archivering.

De auteur loste het probleem van de defi-niëring als volgt op : met “middenstand” wordt in deze studie een bevolkingsgroep aangeduid, grotendeels bestaande uit niet-agrarische zelfstandige ondernemers: kleinhandelaars, ambachtslui, horeca-ondernemers en kleinindustriëlen. Het begrip “middenstandsbeweging” wordt gebruikt voor alle uitingen van georganiseerde belangenverdediging van zelf-standigen, actief in de kleinhandel, de ambachten en de horeca, zelfs indien de betreffende organisatievormen zichzelf geen “middenstandslabel” opkleefden. Het effectieve doelpubliek is het doorslagge-vende criterium, niet het discours. Dit is belangrijk omdat er in het interbellum immers tal van organisaties waren die zich opwierpen als belangenverdedigers van “de middenstand”, maar zich hoe-genaamd niet richtten tot een publiek van zelfstandigen.

Peter Heyrman opteerde voor een eerder organisatorisch-politieke aanpak. Zijn betrachting was een totaalbeeld te schetsen van de evolutie van de sociaal-politieke positie van de georganiseerde zelfstandige kleinhandel en ambachten in België tijdens

het interbellum en de reactie van de overheid en de andere maatschappelijke groepen op de door de middenstands-beweging geformuleerde problematiek en programma's. Deze organisatorisch-politieke benadering heeft als nadeel dat de zelfstandigen zelf slechts minimaal of hooguit indirect aan het woord komen. Terug door gebrek aan bronnenmateriaal – er zijn praktisch geen bronnen bewaard waarin zelfstandigen buiten hun organi-saties uiting geven aan hun verzuch-tingen – had de onderzoeker echter niet veel keuze. De bevindingen van Heyrman konden ook niet getoetst worden aan regionale analyses, eenvoudigweg omdat deze nog niet werden uitgevoerd.

De grote verdienste van Heyrman bestaat erin dat hij deze ingewikkelde materie volledig onder de knie kreeg. Het boek is een echt referentiewerk over de midden-stand in het interbellum, maar door het volledig beheersen van zijn onderwerp is Heyrman er ook in geslaagd een heel vlot leesbaar boek te schrijven.

Het boek bestaat uit twee delen : de pe-riode 1918-1930 en 1930-1940. In de pro-loog wordt het “Eden” van de middenstand geschetst, de periode voor de Eerste We-reldoorlog, waarvan de middenstands-beweging in het interbellum een geïdeali-seerd beeld ophing, als hadden de klein-handelaars in die periode een grotere sociaal-politieke waardering genoten. Het is wel zo dat in die vooroorlogse periode de eerste sporen terug te vinden zijn van een ontwikkeling van een beleid voor de kleine zelfstandigen. Deze eerste initiatieven blijken echter zeer beperkt en vaag te zijn geweest en slechts genomen op initiatief van enkele geïnteresseerde politici. Ook

de “embryonale” organisatievormen die toen door en voor zelfstandigen werden opgericht verdwenen grotendeels tijdens de oorlog.

De middenstandsbeweging was in 1918 een marginale drukingsgroep en bezat noch overkoepelende structuren, noch politieke invloed. In het eerste hoofdstuk “Wennen aan een nieuwe wereld”, toont Heyrman aan dat niet zozeer economische factoren maar eerder de gebrekkige sociaal-politieke omkadering van de middenstand verantwoordelijk was voor hun gevoel van sociaal-politieke vervreemding. Na de oorlog werden – in het kader van de sociale pacificatie – vooral de eisen van de arbeiders ingewilligd. Door het invoeren van het algemeen enkelvoudig stemrecht voor mannen en de daarmee gepaard gaande politieke machtsverschuiving stonden de problemen van de zelfstandigen allesbehalve prioritair op de politieke agenda. Integendeel, vanuit de overheid kwamen alleen maatregelen die de handelsvrijheid beperkten (bevoorradingsbeleid, wet-Vandervelde). Ook de door de middenstand verwachte compensaties voor de geleden oorlogsschade bleven uit. Daarenboven hadden de stedelijke kleinhandelaars het imago van woekeraars. Zij werden verantwoordelijk gesteld voor de hongersnood in de oorlog. De herbergiers op hun beurt waren de zondebokken voor het alcoholisme onder de arbeiders. Doordat de traditionele partijen nog in het duister tastten over de gevolgen van het algemeen enkelvoudig stemrecht, werden geen verkiesbare plaatsen toegekend aan middenstandskandidaten. De Confederatie van de Middenstand trad in 1919 dan ook als autonome middenstandspartij op. Deze nationale middenstandspartij was

echter gedoemd tot mislukken door de grote lokale en sociale heterogeniteit van haar leden en het ontbreken van een duidelijk omlijnd maatschappelijk-politiek project. Lokaal en regionaal verwierf de middenstandsbeweging wel definitief haar bestaansrecht, maar de organisaties bleven zwak en sterk persoonsgebonden.

De pogingen van de middenstand om zijn achterstand tegenover andere sociale belangenorganisaties in te halen, verliepen vooral moeizaam omdat tegelijkertijd twee sporen werden gevolgd. De professionele organisatievormen en – vooral Waalse en grootstedelijke – middenstandsbonden volgden het neutrale of onpartijdige spoor. Zij weigerden zich in te schakelen in bestaande partijen. In Vlaanderen probeerde men ondertussen vorm te geven aan een christelijke middenstandsorganisatie, onder de vleugels van de Katholieke Partij.

In de periode 1926-1930 steeg de koopkracht terug door de muntstabilisatie. Net in die periode ging de middenstand in het offensief. Vooral welbepaalde professionele groepen stonden aan de klagmuur. De herbergiers ijverden wanhopig voor een herziening van de wet-Vandervelde. Het front werd nog verbreed door de eis voor een vermindering van de fiscale druk en van de formaliteiten en voor een wettelijke regeling van de handelshuur. Zowel de liberalen als de katholieken probeerden het middenstandsprotest onder hun vleugels te krijgen. De liberalen en de onpartijdige middenstandsbonden legden vooral de nadruk op de vrijwaring van de ondernemersvrijheid. De christelijke bonden en partij hamerden meer op de bescherming van het kleinbedrijf, in de hoop dat hun eigen dienstverlenende instellingen

subsidies zouden krijgen. De groeiende liberale interesse zorgde voor onrust bij de christelijke middenstandsbeweging. De demarches van de katholieke middenstandsgroep rond de Gentse volksvertegenwoordiger Fernand Van Ackere bij minister van Landbouw Hendrik Baels, zorgden in 1927 voor de tot dan toe langste “middenstandsparagraaf” in een regeringsverklaring. Concreet werden in 1928 de Kamers van Ambachten en Neringen opgericht, werd het leerwezen beter betaald en werd een Hoofdkas van Klein Beroepskrediet gesticht. Deze maatregelen mag men volgens Heyrman echter niet idealiseren. Ze getuigden van een verouderde visie op de middenstand en gingen voorbij aan de programmatistische evolutie in de naoorlogse beweging. De maatregelen van minister Baels hadden vooral een propagandistisch effect. De katholieke middenstandsorganisatie kreeg hierdoor de mogelijkheid zich te versterken.

Waar enkele kleine tegemoetkomingen in de relatief welvarende jaren 1920 voldoende bleken om het zelfstandigenprotest te sussen, zou de economische crisis van de jaren 1930 dit een heel stuk moeilijker maken. Opnieuw stelt Heyrman dat het overdreven zou zijn om een exclusief causaal verband te leggen tussen de economische problemen van de kleinhandel en de ambachten en het groeiend politiek radicalisme van de middenstandsbeweging. Van een Belgische “*Panik im Mittelstand*” was er geen sprake. Het ongenoegen van de zelfstandigen werd wel aangezwengeld door een doelbewuste agitatiecampagne naar Duits voorbeeld. De door Duitse sociologen geponeerde fasciserings- of middenstandstheorie ging

een eigen leven leiden. Het protest van de middenstand, onder meer tegen de grootwarenhuizen, werd zichtbaarder en aanhangers van de Nieuwe Orde zagen in de middenstand dan ook een potentieel electoraal te mobiliseren groep. De politieke strijd om de middengroepen leek losgebarsten. Ook in de BWP kwam er vooral een door Hendrik de Man gedragen ideologische opening naar die groepen. Terwijl de neutrale en liberale vleugel van de middenstandsbeweging in voorgaande periodes ten strijde trokken tegen overheidsinterventie, werden zij nu juist vragende partij voor een strengere handelsreglementering, een inperking van de leurhandel en restrictieve maatregelen tegen de grootdistributie. In een geactualiseerd ‘middenstandscorporatisme’, dat in de lijn lag van de oude katholieke middenstandsleer, werd een compromis gezocht tussen die nieuwe eisen en het traditionele anti-etatisme van de zelfstandigen. Dit middenstandscorporatisme stelde zich echter vooral verdedigend op en legde de nadruk op de verzekerde sociaal-politieke inspraak van de middenstandsorganisaties.

De auteur legt de reden van het ontsporen van het middenstandsprotest in de jaren 1930 dan ook vooral bij de traditionele partijen die binnen hun structuur geen omkadering hadden voor deze sociale groep. Het protest in de onpartijdige vleugel van de middenstandsbeweging en vooral de angst voor de BWP, zorgde ervoor dat de overheid de steunverlening aan de middenstand hervatte en deels tegemoet kwam aan de roep om meer regulering. Dit bleek echter niet voldoende. De rexistische kiesoverwinning in 1936 wordt vaak deels toegeschreven aan de proteststem van

de zelfstandigen. Rex was echter geen middenstandspartij. De grote meerderheid van de zelfstandige Rex-kiezers wou vooral uiting geven aan haar woede tegenover de traditionele partijen die doof bleven voor hun eisen. Slechts de meest radicale fractie van de neutrale vleugel van de middenstandsbeweging ging met Degrelle in zee. Concreet waren dat een vijftiental handelaars- en herbergiersbonden in Wallonië en Brussel en enkele onpartijdige kernen, waaronder het Eenheidsfront, in Vlaanderen. Na de verkiezingen van 1936 trad de Belgische overheid voor het eerst ernstig in overleg met de middenstandsbeweging. Ook in de publieke opinie werd toen opgemerkt hoe slecht de zelfstandigen politiek waren omkaderd. De regering legde nu de expansie van de grootwarenhuizen aan banden door de 'grendelwet'. Koninklijk commissaris Fernand Collin en de ministers Van Isacker en Gustaaf Sap tekenden in de periode 1936-1940 de krijtlijnen voor een middenstandsbeleid. Deze schaarse beleidsmaatregelen werden echter vooral ingegeven door electorale motieven en vanuit de angst voor de radicalisering voor de middenstand. De katholieke voormannen van de middenstandsbeweging bleven voorstander van een corporatistische totaaloplossing en werden daarin gesteund door de onpartijdige vleugel van de middenstandsbeweging. Toch luwde het middenstandsprotest na 1936. Redenen hiervoor zijn niet eenduidig. Wel was er een kort economisch herstel in 1936-1937 en de vermindering van de fiscale druk, maar het protest flakkerde niet terug op in de laatste jaren voor de oorlog, toen er zich opnieuw een recessie voordeed. De auteur citeert hier Jean Boddewyn die stelde dat de maat-

regelen ten voordele van de middenstand door de zelfstandigen zelf niet werden beoordeeld op hun effectiviteit, maar eerder op hun frequentie en de ruchtbaarheid die eraan werd gegeven. Een echt middenstandsbeleid kon dus voor de Tweede Wereldoorlog niet op het spoor worden gezet.

Uit de studie van Heyrman komt vooral naar voor dat de middenstandsbeweging gevangen zat in een drievoudig spanningsveld. Ten eerste wordt duidelijk dat door hun heterogeniteit de zelfstandige kleinhandelaars en ambachtslui niet voorbestemd waren zich te organiseren. Ten tweede hebben de opties, ofwel zelf een eigen politieke beweging vormen, ofwel opgenomen worden in bestaande politieke families, elkaar steeds opnieuw gehinderd. Ten slotte was er ook programmatisch steeds een dualiteit rond de eis voor een zo groot mogelijke ondernemersvrijheid en de eis tot overheidsinterventie.

Als besluit willen we nog wijzen op de grote actualiteitswaarde van deze studie. Denken we maar aan de aangekondigde samenwerking van de UNIZO met de SP. Of zoals professor Van Molle het verwoordde bij de voorstelling van het boek: "De Belgische middenstandsgeschiedenis dwingt tot nadenken over de confrontatie tussen oude en nieuwe productie- en distributievormen, over de invulling van de parlementaire democratie en over de Vlaams-Waalse verhoudingen. De middenstandsgeschiedenis dwingt tot hernieuwd genuanceerd denken over de verhouding tussen progressieve, gematigde, conservatieve en reactionaire krachten in de samenleving".